

ELS MEMORIALS DE REDREÇ ECONÒMIC DE SERAFÍ DE MASDOVELLES, MAJORDOM DE LA PIA ALMOINA DE LA SEU DE BARCELONA (1533-1540)

Mercè Gras i Casanovas

L'objectiu del present treball és provar de fer una aproximació a la mentalitat i la pràctica socio-econòmica del clergat català del segle XVI, a partir de les reflexions contingudes en els memorials que el canonge Serafí de Masdovelles, majordom de la Pia Almoina, adreçà al Capítol de la Seu de Barcelona.

L'historiador Antonio Domínguez Ortiz expressava, el 1986, la necessitat d'una línia de recerca que abordés des d'una perspectiva més integradora el paper dels eclesiàstics durant el segle XVI,

“La cuantificación del número y las rentas del Clero nos proporcionan unas instantáneas de ciertos aspectos externos. Más interesante, però más difícil también sería obtener una visión dinámica, un video en vez de un flash, y penetrar en la mentalidad de ese estamento clerical: su formación, su papel en la sociedad y sus relaciones con el Estado... mientras la actividad intelectual del clero español en el siglo XVI atrae mucho la atención de los estudiosos, las monografías de tipo socioeconómico parece que rehuyen dicha centuria, capital, sin embargo”.¹

A Catalunya, han estat publicats darrerament interessants treballs sobre el clergat secular modern, però més aviat centrats en l'anàlisi de les vicissituds i els posicionaments del clergat català en el clima de crisi social i política entorn de la guerra dels Segadors o en altres diverses temàtiques del millor conegut segle XVIII. Cal remarcar les aportacions efectuades per Pere Fatjó, referents al comportament econòmic dels capitulars de la Seu barcelonina en el segle XVII, tema al qual ha consagrat la seva tesi doctoral.²

La Pia Almoina havia estat una institució assistencial d'origen medieval molt prestigiosa, i havia rebut els llegats personals de nombrosos bisbes de Barcelona, així com de destacats llinatges nobles i prestigioses famílies. Els monarques, a més d'importants deixes, li dispensaren la seva protecció, a voltes fins i tot en detriment de la pròpia autoritat.³ Al segle XV arribà al màxim esplendor, però també en aqueixa època fou necessari un nou ordenament de l'Almoina, que es determinà en el Capítol general de maig del 1421.

1. DOMÍNGUEZ ORTIZ, Antonio, “El Estamento Eclesiástico en la España del siglo XVI”, p. 54, *Jornades d'Història “Antonio Agustín i el seu temps (1517-1586)”*, ps. 49-60, PPU, Barcelona, 1988.

2. FATJÓ, Pedro, “El beneficio personado: un instrumento de promoción entre el clero secular (s.XVII)”, pp. 325-342, “El comportamiento económico de una élite eclesiástica del XVII: Los capitulares de la Seo de Barcelona”, pp. 343-356, *I Congrés d'Història de l'Església a Catalunya*, Solsona, 1993, vol. I.

3. SANABRE, José, *El archivo de la catedral de Barcelona*, Imprenta Pulcra, Barcelona, 1948, p. 122.

L'Almoïna de la Seu⁴ estava regida per dos procuradors, anomenats almoïners, canonges ambdós, que actuaven durant un bienni, quan coincidïa l'almoïner entrant amb el sortint, així l'experimentat podia assessorar el novell. Administrativament la Pia Almoïna es presentava articulada entorn de dos organismes especialitzats: la majordomia i l'administració general.

Els ingressos de la Pia Almoïna tenien orígens diversos: pensions generades per la contractació de censals amb diverses institucions; el producte del lloguer d'immobles urbans; les rendes derivades de la senyoria territorial i jurisdiccional de l'Almoïna sobre un conjunt de localitats (segons P. FATJÓ, la Majordomia es sostindria, bàsicament, dels dos primers blocs i l'Administració General del tercer). Per altra banda, les partides pressupostàries de la Pia Almoïna consistien en el pagament de: pensions de censals; salaris i gratificacions al personal de l'Almoïna; despeses ocasionades pel manteniment de les senyories de la Pia Almoïna, consistents en els costos d'elecció i sous de les autoritats, obres i reparacions, viatges i estances, processos, etc.; celebracions de solemnitats litúrgiques i aniversaris disposats per les fundacions.

A començaments de l'època moderna i, pel que sembla, d'una manera força generalitzada, és constatable, en diverses seus del país, una necessitat de redreç administratiu que es traduirà, necessàriament, en una renovació dels instruments documentals de què disposaven els arxius capitulars. Josep Sanabre insisteix també en la influència historicista del renaixement:

“Repasando el historial de los Archivos Capitulares de esta provincia eclesiástica se observa que en el siglo XVI hubo un despertar en la ordenación de tales archivos; los acuerdos del Capítulo de Barcelona los hemos constatado en los archivos de Tarragona, Palma de Mallorca, Gerona, etc. La ordenación de las haciendas capitulares y el nuevo espíritu renacentista de valorar las cosas antiguas, seguramente impulsaron a los Capítulos a tomar tan provechosas medidas.”⁵

Per acord del Capítol, pres el 21 de juliol del 1523, sabem de la urgent necessitat de reorganitzar l'Arxiu i dels greus perjudicis que aquest abandó ocasionava a l'economia de la catedral.⁶

Tradicionalment, hom havia atribuït el protagonisme de la revitalització burocràtica i arxivística del Capítol a Francesc Tarafa, qui tenia el títol d'arxiver des del 6 de desembre del 1532. La personalitat, coneguda i polifacètica, de Tarafa⁷ justifiquen aquesta interpretació; però la descoberta dels memorials de redreç del majordom de la Pia Almoïna, Serafí de Masdovelles, aporten noves i contundents dades sobre la gestació de les reformes administratives del patrimoni catedralici⁸.

Serafí de Masdovelles fou majordom del Capítol de la catedral de Barcelona almenys en el període comprès entre 1533 i 1549, durant set biennis (entre els episcopats de Joan de Cardona i Jaume Caçador). Un tal període de temps en el càrrec, malgrat algunes reiterades queixes de Masdovelles sobre la situació de la majordomia (escassa remuneració, elevades despeses d'exercici del càrrec, necessitat d'haver de girar quantitats a altres administracions capitulars, reclams d'atenció a l'administració...), únicament és justificable per l'interès dels

4. Sobre els aspectes organitzatius de la institució, cal veure el resum de tesi de llicenciatura de FATJÓ, Pere, “La beneficència eclesiàstica en la Barcelona del XVII: la Pia Almoïna, 1655-1669”, *Pedralbes*, 4 (Barcelona, 1984), ps. 353-362.

5. SANABRE, José, *El archivo...*, p. 37.

6. SANABRE, José, *El archivo...*, p. 39.

7. De la seva trajectòria com a historiador, cal esmentar: l'obra *Crònica dels cavallers catalans*, escrita entorn de 1530 i publicada el 1957; la redacció d'un episcopologi de Barcelona, en llatí, vers 1546; un diccionari històric-geogràfic, en llatí, dedicat a Felip II, *De Hispaniae situ, provinciis, populis, regionibus, oppidis, fluminibus...* *dictionarium* (1552), del qual existeix, també, una versió en català... El 1553 publicà, a Anvers, *De origine ac rebus gestis*, aparegut a Barcelona el 1562, en versió castellana d'Alfonso de Santacruz (qui hi féu alguns afegits), sota el títol de *Crònica de España*. Deixà inèdita una *Linea regum Hispaniarum* i una *Crònica de la província de Catalunya*.

8. Arxiu Capítular de Barcelona, Pia Almoïna, “Memorials de Serafí de Masdovelles...”

capitulars a redreçar la desgavellada administració capitular, i, això, òbviament, requeria un cert temps.

El majordom era qui portava els comptes de la Pia Almoïna, qui menava, en definitiva, la política diària de la institució, per sota dels dos almoïners que regien durant cada bienni, i del capítol de canonges. El majordom dirigia i retribuïa els diferents nivells d'oficials de la Pia Almoïna: l'administració legal (advocats, notaris, procuradors); la gestió del refector dels pobres (ministrals, lector, monjos, bidells); la jurisdicció senyorial inferior (castellans, batlles, missatges, i, a les baronies on existia l'alta jurisdicció, procuradors del crim); l'administració econòmica (racional o arxiver, oïdors de comptes, cellerers); o alguns serveis locals (bombarder de l'artilleria i mestre de fills a la vila de Sitges).

Masdovelles redactà els llibres de majordomia, on també consten, en quadernets a part, les dietes dels nombrosos desplaçaments que realitzà pels dominis de l'Almoïna a l'objecte de fer capbrevar les rendes o resoldre diversos afers (fet que palesa l'estret control i la vigilància en què eren tinguts els negocis capitulars). També corresponen a la seva mà els llibres d'administració general, del mateix període.

En l'esfera familiar, i pel que respecta als seus orígens socials, tot apunta a la seva naixença en el si d'una nissaga de donzells terratinents del Penedès i també introduïts dins l'administració reial.⁹ Entre els seus antecessors, podem trobar els poetes autors del *Cançoner dels Masdovelles*. Aquesta ascendència contribueix a explicar la rica biblioteca personal, que coneixem a través d'un inventari que en realitzà, ell mateix, el 1529 i el 1538. El gran nombre de volums –cent setanta-quatre–, fa adonar-nos de les seves inquietuds i sòlida formació intel·lectual, donada segurament per un medi familiar de sòlida tradició cultural. Sabem que llegia en diverses llengües: llatí, toscà, francès i castellà, i que s'interessava per una temàtica plural: història, humanitats, medicina, poesia, gènere epistolar... i que posseïa una sòlida formació gramatical. Les seves lectures, el situen com un home del Renaixement, ben assabentat de les novetats editorials i dels nous corrents de pensament.

Pel que fa a la seva dimensió econòmica personal, en el fons de la Pia Almoïna hem pogut trobar uns llibres escrits de mà de Masdovelles, en els quals anotava acuradament els conceptes pels quals se li devien diners: arrendament dels seus beneficis i préstecs personals en efectiu. Com a persona particular Masdovelles concentrava a la catedral un seguit de càrrecs: canonge, majordom i paborde de novembre, i gaudia del benefici de la Concepció a l'altar de Santa Eulàlia. Igualment era titular del benefici de Corpus Christi a l'església de Santa Maria del Pi, així com de la capellania de Sant Rafael i Sant Martí. Altres prebendes fora de la ciutat eren: el benefici de Sant Antoni i Sant Bartomeu i Sant Sebastià dels Gorgs, al bisbat de Barcelona, la doma de les homilies al lloc de Siurana d'Empordà i la rectoria de Beuda, al bisbat de Girona, i l'almoïneria de Sant Joan de les Abadesses, a la diòcesi de Vic.

A més d'aquestes rendes, també percebia diners, en metàl·lic, dels préstecs que realitzava a diferents particulars, de tots els nivells socials, ja fossin més aviat baixos (fusters, manyans, carnissers, pallers, traginers, forners i vídues) o més acomodats (notaris) o els seus equivalents socials (beneficiats, preveres, ardiaques, rectors, canonges), i àdhuc superiors jeràrquics, com el bisbe Miquel Puig o l'abat Miquel Cassador.

A través dels memorials de Masdovelles, hom pot copsar –malgrat la sensació de l'autor de clamar en el desert– l'encert de les seves propostes, sorgides de l'experiència i l'observació, a més d'aconseguir proporcionar als administradors catedralicis i investigadors futurs unes sèries documentals clarificades i més entenedores.

9. Sobre la nissaga dels Masdovelles, comptem amb les aportacions de: Vicenç Carbonell i Virella, "Els Masdovelles, llinatge del Penedès", a *Miscel·lània Penedesenca*, 1978, ps. 17-27; Rafael Conde y Delgado de Molina, "Dades sobre la família dels Masdovelles", a *Miscel·lània Aramon i Serra, III*, Curial Edicions, Barcelona, 1983, ps. 81-96; i d'Antoni Massanell i Esclassans, "Els Masdovelles i Vilafranca", a *Miscel·lània Penedesenca*, 1991, ps. 310-356.

El primer dels memorials datats correspon a l'any de 1533 –data anterior al programa de recapitulació de documents, referents als drets capitulars, que començà a dur a terme Tarafa el 1536– i el darrer correspon a març de 1540.

Els diversos grups d'actuacions podrien articular-se entorn de les següents temàtiques: jurisdicció de l'Almoïna, oficials de l'administració capitular, percepció de rendes, reorganització de l'arxiu i instal·lacions productives.

La jurisdicció de la Pia Almoïna

Les atribucions jurisdiccionals subministraven als barons, al marge de les funcions delegades en el territori de la potestat reial, la capacitat de coerció necessària per a sotmetre els vassalls i fer-los pagar els drets de natura econòmica i les prestacions en treball; també comportaven alhora, però, unes obligacions de protecció davant els enemics exteriors (la defensa de les viles costaneres davant els atacs piràtics, posem per cas: això es traduiria en la vigilància de l'estat del baluard de Sitges, la contractació d'artillers, l'establiment de patis a la muralla per tal de mantenir-la...), o, simplement en l'empar respecte d'altres senyors veïns, que maldaven per ampliar els seus drets en detriment d'altri. Aquests deures redundaven, òbviament, en la preservació d'allò que era propi, jurídicament i material.

Els textos dels memorials insisteixen respecte a la conveniència de mantenir el control jurisdiccional, a procurar conservar els privilegis concedits pels monarques als oficials de la Pia Almoïna i a obtenir territori en els termes de jurisdicció reial, així com a mantenir la jurisdicció criminal de què gaudia la institució en algunes baronies. Aquest entestament a fer prevaler uns privilegis arcans i a mirar de forçar, en detriment d'altres jurisdiccions, la seva actuació en territori aliè és una constant en l'embullada esfera de la geografia i la jurisprudència jurisdiccional. Actes que tenen tota l'aparença de picabaralles, sense solta ni volta, pel predomini d'una o altra instància jurisdiccional, es succeeixen, d'un extrem a l'altre de tot el país i de dalt a baix en la piràmide senyorial i institucional catalana. Els conflictes, més enllà de l'episodi anecdòtic sobre una determinada precedència, evidencien les tensions i els punts de fricció causats per l'escassa definició competencial de les figures administratives sorgides del feudalisme, i tenen la raó de ser si considerem que cada actuació impositiva, davant un frec jurisdiccional, és creadora de drets futurs i precedents legals.

Un altre dels grans temes jurisdiccionals, sobre el qual és feta menció expressa, es fonamenta en el conflicte de jurisdicció interna viscut al si d'algunes baronies (Sant Martí Sarroca i Vilobí). Aquesta problemàtica està estretament relacionada amb la unitat mínima de jurisdicció territorial, la quadra, que, sorgida com a segregació de l'autoritat dels primigenis castells termenats, i havent canviat de mans un bon nombre de vegades, acaba per constituir-se com un petit cos estrany enquistat en el terme de la jurisdicció superior del terme, normalment pertanyent a un altre baró; fet que acostumava a desencadenar multitud de recurrents incidents sobre els àmbits d'actuació i les atribucions dels respectius delegats de l'autoritat senyorial, els batlles. La tendència d'aquest procés serà la progressiva incorporació, probablement ja des del segle XV, de les quadres a la jurisdicció major, per via de compra o altra forma d'avinença, i mentre que algunes desapareixeran en marxar-ne els seus habitants, altres arribaran intactes a la fi del règim senyorial, amb una breu revifalla de revenda a particulars, no nobles, d'antigues quadres ermes i rònegues, a les acaballes del segle XVIII, segurament amb la finalitat d'obtenir el títol de baró.

Els agents

Els oficials capitulars eren l'engranatge humà que feia funcionar la institució. Per aquest motiu, Masdovelles reclama, en termes generals, més personal, per tal d'atendre eficaçment els afers de l'Almoïna; les mancances més urgents, en aquest sentit, eren, concretament, les referides al personal amb formació jurídica: convenia poder disposar d'un tercer advocat, aparellat i prest a defensar els negocis de l'Almoïna fora de Barcelona; d'un procurador *ad lites*, per a pledejar en els litigis on estava involucrada la institució; d'un advocat, a Vilafranca, per a encarregar-se de les rendes del Penedès; així com l'obtenció de l'ajut de procuradors, per a dur a terme els capbreus, assenyaladament el de Barcelona i territori, car amb el sol esforç del majordom i els almoïners això no era pas possible.

De les persones que treballaven per a l'Almoïna, el memorialista demana que realment acompleixin la missió per a la qual són remunerades; és a dir, que treballin, i aquest recordatori és vàlid per a advocats, batlles, rectors, procuradors fiscals o traginers. I encara que s'insisteix, repetidament, en el caràcter obligatori de l'assistència setmanal dels advocats al Capítol, per tal d'aconsellar els batlles i els vassalls, resta palesa la descurança dels lletrats, malgrat les continuades crides a l'ordre per part del majordom. Una observació més específica és vigilar l'aptitud i capacitat física dels batlles designats per l'Almoïna per a l'exercici del càrrec, puix que una mala salut o la discapacitat impedia l'acompliment de les seves obligacions. Altres recomanacions van adreçades a la fiscalització i l'avaluació de la feina que tenen encomanada els distints oficials de la institució i, en aquest sentit, el memorialista reclama el compliment de les ordenances del ministerial de la Pia Almoïna o l'establiment d'un calendari de retre comptes dels altres oficials, del ministerial davant el majordom i, fins i tot, dels mateixos rectors.

El propi Masdovelles no s'està pas de sol·licitar un increment del seu sou, atès les elevades despeses a què ha de fer front, en l'exercici del càrrec de majordom de l'Almoïna, càrrec que comporta nombrosos desplaçaments fora de Barcelona. Altrament, a vegades s'esdevé el desagradable cas d'haver, el majordom, d'avançar diners, de la pròpia pecúnia, a la mateixa administració capitular, quan les partides previstes encara no han arribat a destinació. Aquest és un particular motiu d'enuig del majordom, perquè creu que la gestió del patrimoni de l'Almoïna podria ésser realitzat de forma autònoma, i no pas, com dictamina el Capítol, havent de transferir sumes de diners d'una institució capitular econòmicament eficient –com era l'Almoïna– a una altra de deficitària –com era la Caritat–; punt que ell no s'està de criticar (cosa comprensible si, a més, coneixem la implicació de la seva butxaca en el tema). Masdovelles es veié obligat, ja als seus dos primers biennis com a majordom, a girar crescudes sumes als caritaters.¹⁰

La percepció de les rendes

La major preocupació del majordom de la Pia Almoïna era el decreixement dels ingressos que la institució rebia en concepte de rendes. Aquesta disminució obeïa a diverses causes. En primer lloc, la dispersió i la llunyania geogràfica dels seus drets –alguns situats fora del Principat–, en dificultava el cobrament; eren els casos dels morabatins de Mallorca, de les pensions de censal de la Vall d'Uixò, i de la ciutat i l'horta de València. Masdovelles

10. Sabem, per altres fonts, que, durant el seu regiment al capdavant de la majordomia, "l'any 1539, durant l'episcopat de Joan de Cardona, el Capítol va arribar a estar tan escanyat, econòmicament parlant, que per a poder tenir unes distribucions dignes i còngrues hagué de distreure algunes rendes de la Pia Almoïna i repartir-les entre els capitulars", a FABREGA, Àngel, *La vida quotidiana a la catedral de Barcelona en declinar el Renaixement, any 1580*, Barcelona, 1978, p. 35.

creia que calia emmenar una política de concentració de rendes, que en simplifiqués la complexa percepció i n'evités la final pèrdua.

Un altre problema consistia a evitar, a diferents nivells, el frau a l'Almoïna. Les possibles mesures a aplicar apuntades per Masdovelles comprenen des de la clàssica reivindicació senyorial de delmar en garba, a reclamar una major vigilància en el trasllat dels cereals als graners de l'Almoïna o a tenir millor cura de la minva dels grans i vins emmagatzemats, exposats tant a la corrupció física com a la sostracció humana.

Els drets que percebia la Pia Almoïna per lenta acumulació secular representaven un garbuix heterogeni, que feia ballar el cap a l'administrador més entenimentat. La racionalització de tot el sistema administratiu d'aquesta casa exigia, abans de tot, un inventari exhaustiu, una capbreuació general dels seus drets, i, un cop examinat l'estat dels comptes, una reclamació immediata dels deutes pendents. Era necessària una major transparència en la gestió i, per aquest motiu, Masdovelles assenyala que cal afinar, periòdicament, les mesures del ministerial de l'Almoïna, així com fiscalitzar els comptes del receptor de la lleuda de Mediona o passar comptes triennalment amb els arrendadors. De tota manera, no havia de ser gaire fàcil el cobrament de les rendes o potser no era una feina prou remunerada en relació amb la seva dificultat, car hi ha esment que és precís de trobar personal que reculli les rendes. El memorialista propugna la unificació de criteris de cobrament, per tal de simplificar el cobrament de certs drets (censos i lluïsmes) i evitar queixes i reclamacions per part dels vassalls. Finalment, Masdovelles recalca la importància de mantenir l'escriu de Sitges, per a no perdre els lluïsmes i poder controlar les transferències de propietat, a més, naturalment, de recaptar els ingressos reportats per aquestes operacions.

L'arxiu

Masdovelles era conscient que sense una actualització de l'arxiu era impensable d'aconseguir aturar la inevitable tendència a la morositat i les reclamacions d'aquells que devien reculades rendes i drets a l'Almoïna. Per aquesta raó, el memorialista proposa la redacció, per part de l'arxiver, d'una sèrie d'instruments que facilitin la consulta, clara i immediata, de qualsevol dubte sobre les propietats i els drets que posseïa la Pia Almoïna. Aquestes eines documentals es concretaren en la realització del reclamat *Speculum* de les rendes i morabatins de l'Almoïna i en la d'uns llevadors de rendes (extrets dels capbreus), a fi de saber què s'arrendava, per quin import i quins eren els arrendadors que haurien de satisfer els pagaments a la institució.¹¹ Tal mesura de racionalització arxivística havia d'ésser complementada amb una millor i més estreta entesa i col·laboració entre els diversos oficials capitulars amb responsabilitats en aquest tema: el notari, el majordom i l'arxiver. La cura de la documentació també s'havia d'estendre allà on se'n generava una bona part —com era el cas dels vicaris—, a disposar d'unes addients estances d'arxiu a la casa vilafrànquina de l'Almoïna —per tal d'acollir les escriptures—, o àdhuc a reclamar i recuperar capbreus antics que els notaris encara no havien fet avinents a la institució.

Els béns immobles

El majordom insisteix, també, en la vigilància dels mitjans de producció i instal·lacions que són patrimoni capitular, per tal d'evitar-ne el deteriorament i l'eventual pèrdua

11. El 1536 foren encetats, a l'arxiu, els reculls documentals anomenats "Speculum de la Pia Almoïna", "Speculum de la Manna" i "Exemplària"; el 1538, el "Primer llibre dels morabetins dels Aniversaris Comuns".

o destrucció. Així, comença per recomanar un inventari de les cases i dels béns de l'Almoina a l'inici de cada bienni, i estar al cas de les obres que s'hi facin. En el tema dels establiments, suggererix no realitzar-ne sense entrada o condició d'obra, així com establir les cases, els masos i els molins antics, tant per mantenir-los en bon estat com per cobrar-ne els censos i obtenir beneficis de les millores. Pel que fa als magatzems del gra, insisteix que cal reparar-los i mantenir-los en condicions, a obs d'evitar la corrupció dels grans.

En conclusió, podem afirmar que l'anàlisi dels memorials de redreç de Serafi de Masdovelles ens permet una valuosa aproximació a la problemàtica administració interna de la Pia Almoina, alhora que adonar-nos dels mecanismes de defensa i control proposats, pel seu administrador, per tal d'evitar una devaluació de les rendes de la institució i per aconseguir una millor transparència en la gestió. Segonament, i a la llum de la documentació que ha aparegut sobre el personatge en el decurs de la present recerca, seria força interessant abordar, en un futur treball, una investigació més centrada en el personatge, posant en relació les diverses facetes de la seva personalitat: com a oficial i administrador capitular, eclesiàstic, intel·lectual i membre de la baixa noblesa.